

УДК 712.2

А. А. Голуб

*Аспірант кафедри ландшафтної архітектури
Київського національного університету будівництва і архітектури*

АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ

Анотація: у статті аналізуються наукові праці провідних українських і зарубіжних вчених у сферах містобудування, екології, географії котрі вплинули на формування і розвиток національних природних парків.

Ключові слова: національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, рекреаційні утворення, ландшафтна екологія.

Починаючи з 50-60-х років внаслідок перманентного розвитку поселень і промислових підприємств, спостерігається значне погіршення навколишнього природного середовища (забруднення повітря, води, ґрунту зовнішніми чинниками), що в значній мірі мало негативний вплив на формування нових за формою природно-містобудівних утворень – національних природних парків.

Недосконалість внутрішньої структури, відсутність раціональної архітектурно-планувальної організації, недостатність заходів щодо улаштування національних природних парків привели не тільки до їх «візуального» забруднення, але в деяких випадках і до безповоротної втрати унікальних природних ландшафтів [1].

У зв'язку з тим, що за останні роки кількість національних парків в Україні стрімко зростає, виникла необхідність розроблення наукових досліджень цих об'єктів, в сферах містобудування, екології, географії, зоології, ботаніки, етнографії – тобто на міждисциплінарному рівні.

У попередні роки архітектурно-планувальну організацію національних природних парків досліджували українські вчені, такі як: *І. Родічкін, Т. Панченко, В. Муха, Е. Шаповалов, В. Ступаченко, Я. Садовенко, В. Маєвська, А. Косаревський, Ю. Бондар* та зарубіжні вчені, зокрема: *В. Ключин, І. Михайлова, А. Мелик-Пашаєв, В. Горохов, Л. Луци, В. Стаускас, Н. Реймерс, Ф. Штільмарк, А. Сичьова, Б. Тобілевич, Ю. Хромов, А. Вергунов, Е. Нікітіна, А. Меллума, Н. Vibeiriether, G. Ciolek, M. Charageat, W. Czarnecki, P. Grimal, G. Gromont* та інші. Однак, ці дослідження мали переважно теоретичний характер і не спирались на практичний досвід функціонування таких парків.

Слід зазначити, що пізніше, у 80-х роках минулого сторіччя в науковій літературі і у колі спеціалістів, що займалися розробкою питань охорони природи і просторовою організацією охоронюваних природних територій,

виникла наукова дискусія щодо сутності даних парків у зв'язку з відсутністю єдиної думки про зміст терміна, який визначав даний різновид природоохоронних територій, при великих відмінностях тлумачення самого терміна «Державний», «Національний», «Народний», «Лісовий», «Рекреаційний». Можна вирізнити дві основні точки зору на задачі і функції територій даного типу.

Згідно першої, яка представлена у праці *А.І. Мелік-Пашаєва «Методика проектування государственных природных национальных парков (рекомендации)»* («Гипрогор», 1987р.): «Національний парк» - це природоохоронна установа, що за своїм статусом наближена до заповідника, але з менш суворим заповідним режимом з метою організації регульованого туризму», що майже повністю відповідає загальноприйнятій міжнародній класифікації 10-ї Генеральної асамблеї Міжнародного союзу по охороні природи (1972 рік).

Головною метою збереження таких природоохоронних територій є необхідність впровадження дієвих заходів центральних органів влади щодо припинення чи попередження експлуатації або заселення всієї території національного природного парку, на якій необхідно ефективно охороняти екологічні і геоморфологічні об'єкти - основу створення парку; оглядати його територію відвідувачам дозволено тільки на особливих умовах з пізнавальною чи культурною метою.

З другої точки зору, яку представляють *В. Муха, Н. Ф. Реймерс і Ф. Р. Штільмарк*, та інші, основна задача організації національних парків полягає у задоволенні рекреаційних потреб населення, за умов реалізації комплексної програми природоохоронних заходів і дотримання певних природоохоронних правил на території парку, що передбачає включення в склад його функціональних зон територій рекреаційного використання - зокрема, визначено у статті *В. Мухи і Е. Шаповалова «Проблеми ландшафтно-екологічного проектування Ужанського національного природного парку»* та в спільній праці *Н. Ф. Реймерса і Ф. Р. Штільмарка «Особо охраняемые природные территории»*.

Одним із напрямів вивчення національних природних парків є дослідження їх функцій як об'єктів для організації відпочинку. Так, відомий український вчений *І. Д. Родічкін* у своїй праці *«Проектирование современных загородных парков»* розкриває природно-пізнавальну і естетичну цінність як головний критерій для визначення і функціонально-цілевого направлення природного парку і дає наступне визначення – це територія або акваторія, що охороняється державою з малопорушеними природними комплексами і унікальними об'єктами.[3] Відповідно до цього автор класифікує національні

природні парки за територіями на яких вони розміщуються: а) на територіях екстенсивного розміщення; б) в регіональній системі населених місць, в) в зоні впливу групи взаємозв'язаних міст. Автор цієї роботи - *І. Д. Родічкін* підкреслює, що саме природний ландшафт має залишатись основою для національних парків і виконувати як заповідну так і рекреаційну функції.

У статті *«Государственные природные парки – новая форма охраны ландшафта и организации массового отдыха»*, її російський автор *А. Вергунов*, наголошує, що саме національні природні парки - це одна з найбільш перспективних форм охорони природи і організації відпочинку населення. В таких парках ці дві задачі вирішуються у взаємозв'язку, на базі комплексної оцінки природно-кліматичних і містобудівних умов, з урахуванням межі рекреаційної «ємності» ландшафту.

Головною ціллю такого роду парків автор вбачає в тому, щоб з «максимальною щільністю» зберегти і продемонструвати великій кількості туристів кращі природні ландшафти.[4]

Експлуатація національних природних парків свідчить, що при їх організації потрібно, передусім, дотримуватись чіткого функціонального зонування. Масовий, і тим більше, неорганізований туризм призводить до загострень протиріч між природоохоронними і рекреаційними функціями парку, пише інший російський автор - *В. А. Горохов* у своїй праці *«Зелена природа міста»*.

Національні природні парки являють собою складні екологічні системи, що складаються з систем різноманітних територій з диференційованими режимами охорони, використання, відновлювання природи, формулює автор. В своєму науковому дослідженні *В. А. Горохов* аргументує, що кількість і рух відвідувачів регламентуються не заборонами, а проведенням чіткого раціонального зонування з розробкою найбільш цікавих і оптимальних шляхів руху людських потоків, враховуючи всю різноманітність інтересів відвідувачів.

Для збереження в первинному вигляді найбільш живописних природних ландшафтів *В. А. Горохов* наголошує на необхідності організації схем дублювання маршрутів, що дають можливість закрити окремі ділянки для відвідувачів з ціллю їх відновлення або на особливо небезпечний в пожежному відношенні період.

В підтверження цих фактів є дослідження функціонування трьох англійських національних парків «The lake District», «The North York Moors», «Exmoor», яке показало, що постійна інтенсифікація рекреаційних навантажень на ландшафт призводить до його деградації. [6]

У містобудівних дослідженнях головним є акцент на рекреаційних особливостях національних природних парків. Відомий литовський науковець

В. П. Стаускас, досліджуючи планування цих об'єктів, визначає що, як національні природні парки, так і регіональні ландшафтні парки, є «біфункціональними» - рекреаційними і природоохоронними утвореннями. Автор виділяє 5 основних функцій в національних природних парках: а) охорона найбільш цінних природних ландшафтів; б) організація бази для наукових досліджень в натуральних умовах; в) створення умов краснавчого туризму і відпочинку; г) експонування найбільш цікавих ландшафтів і об'єктів; д) створення еталонів зразкового комплексного земле- і лісоулаштувань, що відповідають даному географічному району.[7]

У науковій праці *Я.Л.Садовенко* серед основних завдань національних природних парків визначено не тільки збереження природних комплексів та пам'яток природи, але й історичних пам'яток, які мають виховний та пізнавальний, культурно-просвітницький і рекреаційний характер. При цьому, рекреаційне використання території, на думку автора, слід диференціювати в залежності від функціонального зонування і повної заборони відвідування тих ділянок де перевищені допустимі межі рекреаційної ємності парку.[10]

Як об'єкт дослідження вченими інших наукових напрямків – географів та екологів національні природні парки з часу свого створення були постійно в їх полі зору. Серед географів такі вчені, як: *В.Гетьман, А.Банников, Д.Кричевська, Л.Царик, В. Шушняк, Г. Савка, В.Брусак, М.Гродзинський, С.Воропаєв* та інші. А серед екологів можна виділити: *С.Стойко, П.Яценко, О.Іванців, В.Іванців, Т.Андрієнко, Е.Гребенюк, Л.Тасенкевич, Н.Жижин, А.Темченко, Е.Прядко, П.Устименко, В.Коржик* та інші. «Наукові дослідження цих авторів є фундаментальним підґрунтям для визначення природоохоронних функцій» даних парків, але вони не торкаються архітектурно-містобудівних напрямів формування цих складних екосистем.

Еколого-географічними дослідженнями було закладено основи «ландшафтної екології», термін цього поняття був введений ще у 1939 році німецьким вченим *Карль Троллем*, пояснюючи це поняття поєднанням ландшафтно-просторового аналізу і його дослідження взаємозв'язків між природними компонентами. З того часу розуміння цієї науки суттєво розширилось, але загальноприйнятого визначення сформульовано не було.

На першому міжнародному конгресі ландшафтної екології в місті Вільдхофені (Нідерланди, квітень 1981 року) голландський вчений *І.Зоненфенд* опитав 20 ландшафтних екологів, аби з'ясувати, що вони розуміють під своєю наукою. Виявилось, що більшість вчених сприймають її як науку, специфічну не за об'єктом аналізу, а за його аспектом.

Результати багатолітніх досліджень флори і фауни, історико-етнографічних пам'яток, природоохоронної ролі національних природних

парків в межах природно-заповідного фонду України, а також можливості і перспективи їх рекреаційного використання описанні у наукових працях вчених-екологів, географів, істориків тощо.

Ще наприкінці 50-х років, коли мережа об'єктів заповідного фонду формувалася стихійно і не було чітко визначено наукові поняття заповідних об'єктів, С.М. Стойко обґрунтував наукові засади формування природно-заповідного фонду, як заповідної біогеоценотичної системи, яку слід організовувати на рівні геоботанічних районів, округів, областей та всієї держави. Все це стало основою для формування сучасної мережі природно-заповідного фонду України, найбільшу частку якої складають національні природні парки.

Зокрема, у статті Л.П.Царика *«Географічні засади формування мережі національних природних парків в Україні»* розглянуто концептуальні підходи, історико-географічні аспекти формування мережі національних природних парків в Україні з другої половини ХХ століття як частини природно-заповідного фонду. (рис 1.) Проаналізовано просторово-географічні закономірності приуроченості національних природних парків до регіональних рекреаційних систем. Оцінено частку площ національних природних парків, їх щільність в межах ландшафтних регіонів, доцільність інтегрованого розвитку рекреаційної та екологічної мереж. [11].

В той же час інший автор В.І.Гетьман у своїй дисертації *«Ландшафтно-рекреаційні ресурси екотуризму українських Карпат»*, обґрунтовує наукові засади туристичного використання рекреаційних та пізнавальних ресурсів національних природних парків на прикладі детальної характеристики семи національних природних парків (Карпатського, Вижницького, Ужанського, Гуцульщина та інших). На думку автора, Карпатський національний природний парк є зразком оптимального співвідношення ландшафтно-ресурсного потенціалу з можливостями його рекреаційного використання, сприятливі кліматичні умови (комфортний відпочинковий період становить 105 днів), багате біотичне і ландшафтне різноманіття, наявність пам'яток культурної спадщини (архітектурних, сакральних) на його території створюють потенційні можливості для розвитку в національному парку всіх видів екотуризму.[8]

У деяких науково-дослідних роботах розглядаються окремі аспекти вивчення національних природних парків. Так, у роботі Д.А. Кричевської *«Ландшафтно-екологічні засади територіально-функціональної організації гірських біосферних резерватів»* головною темою є режимне зонування території Ужанського національного природного парку (заповідне ядро, буферна та транзитна зони тощо) на прикладі міждержавного біосферного резервату «Східні Карпати». Дослідження, проведені автором на території

Ужанського національного природного парку і Надсянського регіонального ландшафтного парку, використані при підготовці *номінаційних форм парків* для їх включення у міждержавний біосферний резерват «Східні Карпати».

Важливе значення у процесі дослідження національних природних парків має історіографія. Так у спільній статті *В. Шушняка та Г. Савки «Історія природоохоронних досліджень території Яворівського національного природного парку»* історичні дані розглядаються як важлива основа формування Яворівського національного природного парку на Розточчі.

Таким чином, як свідчать наукові дослідження цієї проблеми, сьогодні формування національних природних парків базується на двох концептуальних підходах: природоохоронному та природно-рекреаційному.

На основі узагальнень наукових досліджень можна зробити наступні висновки: національні природні парки є об'єктом досліджень одночасно в галузі географічних, екологічних та містобудівних наук.

Метою географічних досліджень є визначення регіональних особливостей розміщення цих парків в різних природних середовищах і ці дослідження конвертовані в «Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України».

Метою екологічних досліджень є визначення природоохоронних завдань національних природних парків для збереження різноманітності флори і фауни; ці дослідження також мають широке впровадження зокрема у законодавчій та практичних сферах що відображається у Законі України «Про природно-заповідний фонд», в рекомендації щодо «Проекту організації національних природних парків».

Що стосується містобудівних досліджень, метою яких є створення рекреаційної інфраструктури національних природних парків, вони нечисленні, висвітлюють окремі питання і не узагальнені в рамках єдиної концепції формування функціонально-планувальної структури мережі поселень, рекреаційно-туристичних комплексів, об'єктів культурної спадщини, унікальних природних комплексів.

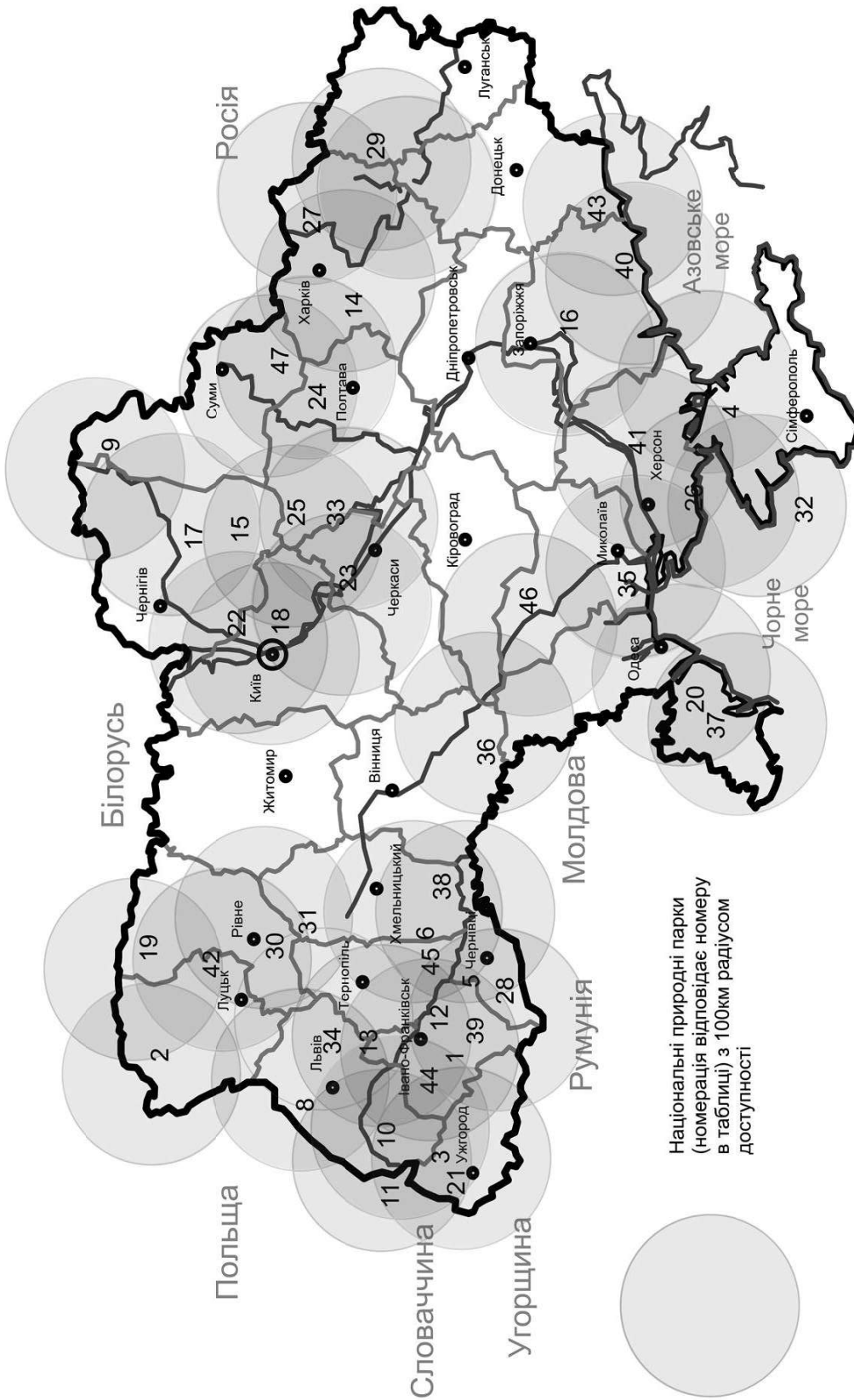

Рис. 1 Мережа національних природних парків України з радіусом доступності поїздки вихідного дня (за Цариком Л.П.)

Мережа національних природних парків в Україні

Таблиця 1.

№ з/п	Назва НПП	Рік створення	Адміністративно-територіальна приуроченість	Фізико-географічна приуроченість	Площа, га
1	Карпатський	1980	Івано-Франківська обл.	Українські Карпати	50495
2	Шацький	1983	Волинська область	Поліський край	48977
3	Синевир	1989	Закарпатська область	Українські Карпати	40400
4	Азово-Сиваський	1993	Херсонська обл., АР Крим	Південностепова підзона	57400
5	Вижницький	1995	Чернівецька область	Українські Карпати	7928
6	Подільські Товтри	1996	Хмельницька область	Західноукраїнський край	261316
7	Святі гори	1997	Донецька область	Північностепова підзона	40589
8	Яворівський	1998	Львівська область	Західноукраїнський край	7108
9	Деснянсько-Старогутський	1999	Сумська область	Поліський край	16215
10	Сколевські Бескиди	1999	Львівська область	Українські Карпати	35261
11	Ужанський	1999	Закарпатська область	Українські Карпати	39159
12	Гуцульщина	2002	Івано-Франківська обл.	Українські Карпати	32271
13	Галицький	2004	Івано-Франківська обл.	Західноукраїнський край	14685
14	Гомільшанські ліси	2004	Харківська область	Північностепова підзона	14315
15	Ічнянський	2004	Чернігівська область	Лісостепова зона	9666
16	Великий луг	2006	Запорізька область	Північностепова підзона	16756
17	Мезинський	2006	Чернігівська область	Поліський край	31035
18	Голосіївський	2007	м.Київ	Лісостепова зона	4521
19	Припять-Стохід	2007	Волинська область	Поліський край	39216
20	Нижньо-дністровський	2008	Одеська область	Середньостепова підзона	21311
21	Зачарований край	2009	Закарпатська область	Українські Карпати	6101
22	Залісся	2009	Чернігівська область	Поліський край	14836
23	Білозерський	2009	Київська, Черкаська обл.	Лісостепова зона	7014
24	Слобожанський	2009	Харківська область	Лісостепова зона	5244
25	Пирятинський	2009	Полтавська область	Лісостепова зона	12028
26	Джарилгацький	2009	Херсонська область	Південностепова підзона	10000
27	Дворічанський	2009	Харківська область	Лісостепова зона	3131
28	Черемоський	2009	Чернівецька область	Українські Карпати	7117
29	Сіверсько-Донецький	2009	Луганська область	Північностепова підзона	7007
30	Дермансько-Острозький	2009	Рівненська область	Західноукраїнський край	1648
31	Кременецькі гори	2009	Тернопільська область	Західноукраїнський край	6951
32	Чарівна гавань	2009	АР Крим	Кримський степовий край	10900
33	Нижньо-сульський	2009	Черкаська, Полтавська обл.	Лісостепова зона	18635
34	Північне Поділля	2009	Львівська область	Західноукраїнський край	15588
35	Білобережжя Святослава	2009	Миколаївська область	Південностепова підзона	35223
36	Кармелюкове Поділля	2009	Вінницька область	Лісостепова зона	16518
37	Тузловські лимани	2010	Одеська область	Середньостепова підзона	5244
38	Хотинський	2010	Чернівецька область	Західноукраїнський край	9446
39	Верховинський	2010	Івано-Франківська обл.	Українські Карпати	12023
40	Приазовський	2010	Запорізька область	Південностепова підзона	78127
41	Олешківські піски	2010	Херсонська область	Південностепова підзона	8020
42	Цуманська пуца	2010	Волинська область	Західноукраїнський край	33475
43	Меотида	2010	Донецька область	Північностепова підзона	20720

44	Синьогора	2010	Івано-Франківська обл.	Українські Карпати	10866
45	Дністровський каньйон	2010	Тернопільська область	Західноукраїнський край	10830
46	Бузький Гард	2009	Миколаївська область	Північностепова підзона	6138
47	Гетьманський	2009	Сумська область	Лісостепова зона	23360
	Україна загалом				1184814

Література

1. Горохов В.А. Парки мира. / Горохов В.А., Лунц Л.Б. - Москва: Стройиздат, 1985.-328с.
2. Банников А. Ускорить организацию национальных парков./ Банников А., Криницький В.- «Охота и охотничье хозяйство», 1975, №4. с. 1-2.
3. Родічкін І.Д. Проектирование современных загородных парков. / Родічкін І. Д. – Київ: Будівельник, 1981.-152с.
4. Вергунов А. Государственные природные парки – новая форма охраны ландшафта и организации массового отдыха./ Вергунов А. – «Архитектура СССР», 1973, №8.
5. Нехуженко Н.А. Основы ландшафтного проектирования и ландшафтной архитектуры. Учебное пособие./ Нехуженко Н. А. - Санкт-Петербург: «Питер», 2011. - 192 с.: іл.
6. Мелік-Пашаєв О.І. Методика проектирования государственных природных национальных парков (рекомендации) / Мелік-Пашаєва А.І. – Москва: Гипрогор, 1987. -157с.
7. Стаускас В.П. Градостроительная организация районов и центров отдыха. / Стаускас В.П. - Санкт-Петербург : Стройиздат, 1977.-161с.
8. Гетьман В.І. Ландшафтно-рекреаційні ресурси екотуризму українських Карпат: дисертація к.г.н.:11.00.11/Гетьман Володимир Іванович; КНУ ім. Т. Шевченка. -К., 2010.
9. Кричевська Д.А. Ландшафтно-екологічні засади територіально-функціональної організації гірських біосферних резерватів:дисертація к.г.н.:11.00.11/ Кричевська Діана Анатоліївна; ЛНУ ім. І.Франка.- Л., 2007.
10. Методические рекомендации по архитектурно-планировочной организации природных парков Украинской ССР / [Боднар Ю.А., Садовенко Я.Л., Тимчинський В.І. і інші]- Київ: Киев НИИП градостроительство, 1978.-86с.
11. Царик Л.П. Географічні засади формування мережі національних природних парків в Україні./ Царик Л.П. – Тернопіль: відділ ТНПУ, 2011.

Аннотация

В статье анализируются научные труды ведущих украинских и зарубежных ученых в сфере градостроительства, экологии, географии которые повлияли на формирование и развитие национальных природных парков. Ключевые слова: национальные природные парки, региональные ландшафтные парки, рекреационные образования, ландшафтная экология.

Annotation

This article analyzes the scientific work of leading Ukrainian and foreign scientists in the fields of urban planning, ecology, geography that influenced the formation and development of national parks. Keywords: national parks, regional landscape parks, recreation formation, landscape ecology.